

Kyrkoherdarna Georgius Henrici och Johannes Torneus

Vilken var deras anknytning till Niemis?

Per-Olof Snell

De oklara skrivningarna om gränsdragningen mot Ryssland efter Nöteborgsfreden 1323 synes ha fått Gustav Vasa att börja hävda att Nordkalotten sedan urminnes tider ingått i det svenska riket. Redan 1523 nämner han i en skrivelse till påven, att han avser att omvända lapparna till kristendom. Vadstenamunken Bengt sändes 1526 till Norrbotten för att missionera bland lappar och *andra den landsändans urbyggare*. Då kronan 1553 tagit över skatteuppbörden i Torne och Kemi lappmarker genom tillsättande av lappfogdar kom de kyrkliga aktiviteterna i lappmarken att öka. Lapptionen i Torne socken uppgick dock 1553 bara till 1 skeppund gäddor och 15 renskinn vilket antyder att bara delar av lappmarken ännu var under kyrkligt överinseende. Kung Gustav uppmanade därför kyrkoherden Herr Michael i Torne den 24 juni 1559 att *fliteligen vinnlägga sig om att lappar i Torne lappmark måtte komma till en sannskyldig Guds kunskap, dop och kristendom*. Kyrkan synes då ha utökat sina aktiviteter och de krävande resorna i lappmarken, där gudstjänster skulle förrättas vid marknadsplatserna, torde ha pålagt kaplanerna i Torne församling. Den första kyrkan i lappmarken synes under Herr Michaels tid ha uppförts i Rounala¹ på lapparnas egen bekostnad.²

Lappmarksprästen Georgius Henrici – Herr Jöran

Laurentius Henrici skriver den 13 september 1578 i ett brev till Johan III att han under 14 år varit kaplan i Torne, njutit ringa lön, lidit mycket vid resor i lappmarken, med stor nöd med livet undslupit de omilda tyranner ryssarna och eftersatt sin bästa hälsa. Han begär därför att få efterträda Herr Jacob i Kemi som avsatts från tjänsten. Uppvakningen blev framgångsrik och Lars Henriksson utnämndes samma år till kyrkoherde i Kemi socken. Georgius Henrici, som 1615 uppges ha verkat som präst i Torne lappmark i 40 år, synes ha övertagit prästsysslan i lappmarken efter Laurentius Henrici.

Under 1590-talet engagerades prästerna i gränsdragningen mot Ryssland som leddes av kommissarien Mauritz Jöransson. En kvittens från 1596 visar att Georgius Henrici, som då var präst i Övertorneå, av bönder i Juoksengi och Pello uttagit matvaror till knektar efter befallning av kommissarien. Då diskussioner med danskarna om gränserna i Finnmarken inte lett till resultat gav Hertig Karl i slutet av 1599 Mäster Ambjörn Jacobi och Arendt Josting till uppgift att söka upplysningar från gamla fogdar och birkarlar om gränserna på Nordkalotten. Innan avresan mot Torne, dit de anlände i slutet av februari 1600, sände ärkebiskopen Nicolaus Olai Bothniensis ett brev till Georgius Henrici och bad honom att bistå kommissarierna i deras arbete.³ Brevet skrivet på latin - figur 1 - har följande lydelse:

Eftersom, Herr Georg, både den synnerligen milde och lysande Furstens och Herrens, Herr Karls, Sveriges rikens arvfurstes och administrators, vår synnerligen nådige Herres befallning och därtill Kyrkans behov kräver att någon av Kyrkans tjänare skall bistå dessa den lysande Furstens Herrar Kommissarier under deras resa i Lappland, för att de måtte Herrens rena och ofördärvade ord hos de eländiga och nakna lapparna förkunna och förmedla sakramenten, [därför] är det min vilja att du utan undanflykter ansluter dig till dessa Herrar Kommissarier när de i den lysande furstens namn gör anspråk på dina tjänster, och att du i din kyrkliga tjänst uppträder så att du med gott samvete inför Herren och oss kan avlägga räkenskap; detta kommer även att vara förenat med din egen nytta, såsom du av den lysande furstens lejdebrev själv kommer att förstå.

I all hast [skrivet från] Uppsala den andra dagen i januari år 1600.

Nicolaus Bothniensis⁴

¹ Den gamla marknadsplatsen i Rounala låg cirka 80 km nordväst om Karesuando.

² K.B. Wiklund, Rounala Kyrka, Uppsala, 1916.

³ Brevet som ingår i de handlingar Herr Jöran 1615 lägger fram vid Svea Hovrätt har översatts till svenska av professor Hans Hellander.

⁴ Nicolaus Olai Bothniensis var född i Pite 1555. Fadern var birkarlen och lappfogden Olof Nilsson i Öjebyn. Nicolaus som studerat i Rostock var professor i hebreiska i Uppsala när han 1599 utsågs till ärkebiskop.

Mandatum D. Georgi, et serenissimi atq; Illustrissimi
 Principis Et Dni, D. Caroli, Rognonum gentis Scandinavicae
 principis et administratoris, Dni nostri clarissimi manda-
 tum, et Ecclae necessitas postulavit, ut aliquis ex ministris
 Ecclae Sive D. Commissarius Illustrissimi principis in
 profectibus Lappica adiret, ut verbum Dei primum et
 signum apud miseros illos et viduas lappos doceret, isq;
 sacramenta administraret, una itaq; voluntas est, ut
 Sive D. Commissarius sine omni tergiversatione se
 adinveniret, ibi suam operam nomine Illustrissimi prin-
 cipis postularent, et ita se in annuaria Ecclae
 officio gerat, ut possit bona conscientia Deo et nobis
 rationem aliquando reddere, cum illud quoq; cum suo
 mandamento conveniat, ut ex illius principis
 Diploma ipsa intelligens. Raptim Upsaliae Die
 2. Januarij Anno 1600.

Nicolaus Bothniensis.

Figur 1. Ärkebiskopen Nicolaus Bothniensis brev till Herr Jöran den 2 januari 1600.

Brevet förebådar, genom det utlovade aktstycket från hertigen, utnämningen av Georgius till kyrkoherde i lappmarken. Utnämningen kom dock att dröja då Nicolaus Bothniensis avled den 18 maj 1600. Knut Carelius, som i början av år 1600 tillträdde som kyrkoherde i Torne socken, ville möjligen förekomma Nicolaus Bothniensis utsaga när han i november 1600 föreslår domkapitlet i Uppsala att de skall utse kaplanen Georgius Henrici till präst i lappmarken. Alternativt föreslår han dock att man begär att domkapitlet i Åbo försörjer honom eftersom han länge tjänat och inte kan brukas i någon svensk församling eftersom han inte kan målet.

Den nye ärkebiskopen Olaus Martini föreslår i ett brev till Hertig Karl den 11 oktober 1602, att en predikant skall utses för Torne och Kemi lappmarker. Enligt domkapitlet är Herr Jöran Henrici tjänlig eftersom han i både finska målet och lappemålet kunnig är. Domkapitlet föreslår att Herr Jöran försörjs med ett nödortfigt uppehälle och anger att den ränta som tidigare uttagits av Torne och Kemi lappmarker bör tillfalla honom. Hertig Karl tillstyrker utnämningen 1602. Som kung Karl IX meddelar han den 12 oktober 1604 att det i Torne lappmark uppå Tenunervis backan (Tenonjärvi?) skall

uppföras en kyrka, *Guds ord till yttermera utvidgelse och hans heliga namn till lofpris och ära*. Kungen anger att prästmannen Georgius Hendrici, *som lapparna sådana Guds ord på sådant språk som de väl förstå kan förkunna*, i underhåll av tionden i Lule kyrkohärbärke skall ges trettio tunnor spannmål årligen utan någon avkortning eller gensägelse.

Bygget i Tenonteki (Enontekis/Karesuando) drog ut på tiden och det var inte förrän 1606 timmermän fanns på plats för att bygga kyrkan och prästgården. Den 20 oktober 1606 fick Herr Jöran 48 tunnor spannmål när han uppges ha flyttat till Tenonteki med familjen. Han synes dock inte ha varit permanent boende i lappmarken utan bodde mest troligt redan på 1590-talet i Niemis. När han förevisade Särkilax kapell i Övertorneå för riksantikvarien Johan Bure i december 1600 uppges han bo *i en rökstuga som alla grannar och bönder, men för vägfärande hade han som och andra de rikaste stuga med skorsten, glasfönster bord och sängar*. Hjonelagslängden 1609 uppftar Herr Jöran i Niemis.

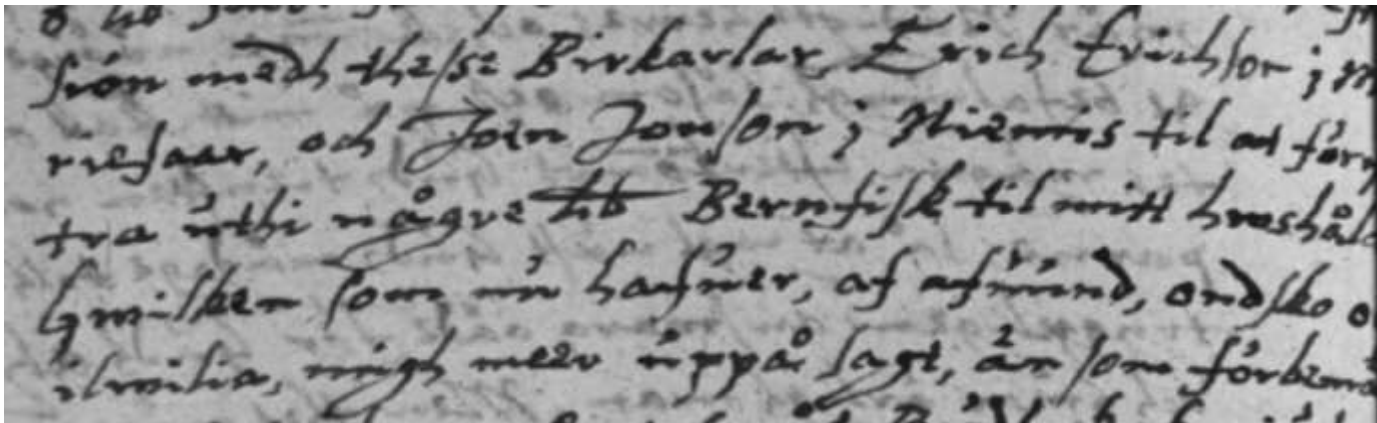
Kung Gustav Adolf skriver den 30 augusti 1613: *Herr Jöran Henrici i Torne lappmark varit hos oss och beklagat sig på det ödmjukaste över att han inte kan vara behållen vid Prästbolet med det underhåll han har för den vida och långa väg han måste upp till lappmarken [...] så har vi av gunst och nåde unnat och efterlåtitt honom till årligt underhåll av tiondet i Lule kyrkohärbärke 40 tunnor spannmål årligen [...] vi bjude och befalle förbenämnda lappar att de bruka deras kyrkoherde och själasörjare den lydnad och hörsamhet som de pliktiga är att utgöra honom det tionde, likstol och annat mera eftersom kyrkoordningen förmår*. Prästens löneförmåner var trots klagomålet frikostiga. Utöver spannmålsunderhåll och tionde, som i lappmarken uppgick till var femtionde ren och vart femtionde lispund fisk, tillkom likstolen (vid begravning skulle prästen få en ko av den avlidne vilket i lappmarken torde ha varit en ren) samt arvoden vid dop och giften. Det var uppenbarligen något kyrkoherden Knut Carelius i Torne ville tillskansa sig när han 1614 utmanövrerade Herr Jöran.

Avsättningen av Georgius Henrici

Vid kung Gustav Adolfs besök i Torne i mars 1614 synes Herr Knut med stöd av några lappar ha övertygat kungen om att Herr Jöran misskötte tjänsten i lappmarken vilket fick kungen att den 9 mars 1614 från Ulå skriva *att han förnummit av några lappar i Torne och Kemi lappmarker att predikanten som där är förordnad, är försumlig i sitt kall, så att största delen icke har hört någon predikan på tre eller fyra år [...] Varför har vi nådeligen efterlåtitt och beviljat att vällärd man Herr Knut kyrkoherden i Torne, må härefter och till behagligt tid uppehålla gudstjänsten för förbenämnda lappar i Torne lappmark eftersom tillförne av kyrkoherden där sammastädes skett är, och på det han sig desto flitigare därutinnan förhålla skall har vi nådeligen unnat och efterlåtitt honom till årligt vederlag av tiondespannmålet i samma socken 24 tunnor, efter hans antecessores före honom haver*.

Det var uppenbarligen inte bara omtanken om lapparnas själar som fick Herr Knut att också lägga lappmarken under sig. När Västerbottens socknar i juni 1615 höll landsting i Torne klagade lappar från Rounala och Tingevara lappbyar över det övervåld och ocker lappfogden Reinholdt Steger och Herr Knut hade tillfogat dem i mångahanda slag. De ville därför ha en ny svensk lappfogde som förstärker deras språk och som bodde i socknen. De ville också ersätta Herr Knut som inte bara hindrat flera från sakramenten utan också drivit omfattande handel och krävt att de med sina renar fraktade hans gods till Torne prästgård utan ersättning. Att fogdens och prästens kommers var omfattande framgår av att lapparna vintern 1615 tvingats klövja femtio renar med ackjor för frakten till Torne prästgård.

Herr Knut Carelius försvarade sig i ett brev - figur 2 - skrivet i Torne den 27 juni 1615 med att några illfundiga birkarlar falskeligen anklagat honom bland annat för att ha haft med sig flera tunnor brännvin och vadmal att sälja i lappmarken. Prästen hävdade att han bara haft med sig 24 kannor brännvin (110 liter) vilket behövdes för en så lång resa. Han uppgav vidare att han bara hade fått några lispund torrskinka i tionde varför han sänt birkarlarna Erik Eriksson i Marjosaari och *Jon Jönsson* i Niemis till Västerhavet för att sälja några lispund smör och brödkakor för att på så sätt kunna köpa bernfisk till hans hushåll. Herr Knuts brev antyder att Joen Jonsson var en av de birkarlar som av avund, ondska och illvilja lämnat de lögnaktiga uppgifterna om prästen brännvinshantering.

Figur 2. Knut Carelius anklagelse mot birkarlen Joen Jonson i Niemis

Processen mot Reinholdt Steger och Herr Knut i Hovrätten

Vid ett landstingsmöte i Torne den 22 juni 1615 beslöt 24 landstingsmän från Umeå, Bygdeå, Lövånger, Skellefteå, Piteå, Luleå, Kalix och Torne socknar, med Lasse Henriksson från Vojakkala och Olof Anundsson från Armassaari som tolkar, att lapparnas och birkarlarnas klagomålen mot Reinholdt Steger och Herr Knut skulle hänskjutas till Svea Hovrätt eftersom beskyllningarna avsåg händelser i lappmarken. När processen återupptogs i Stockholm i oktober 1615 behandlades också tvisten mellan Georgius Henrici och kyrkoherden Knut Carelius.⁵ Herr Jöran klagade på att hans underhåll senaste åren avkortats. Han påstod också att Herr Knut, som trängt ut honom från Torne lappmark, inte hade gjort någon tjänst i lappmarken utan bara dragit till tre byar men ändå fått sitt underhåll. Han uppgav sig själv ha dragit upp både i Torne och Kemi lappmarker tre gånger om året och lidit mycket ont varför han nådeligen bad rådsherrarna hjälpa honom att få sitt underhåll och att de skulle ge en föreskrift till befallningsmannen i Västerbotten att Herr Knut inte skall ha makt att fördriva honom från Torne lappmark eftersom han har begynt bygga och bo där. Kemi lappmark var dock Herr Jöran väl tillfreds med att Herr Knut kunde få under sitt pastorat.

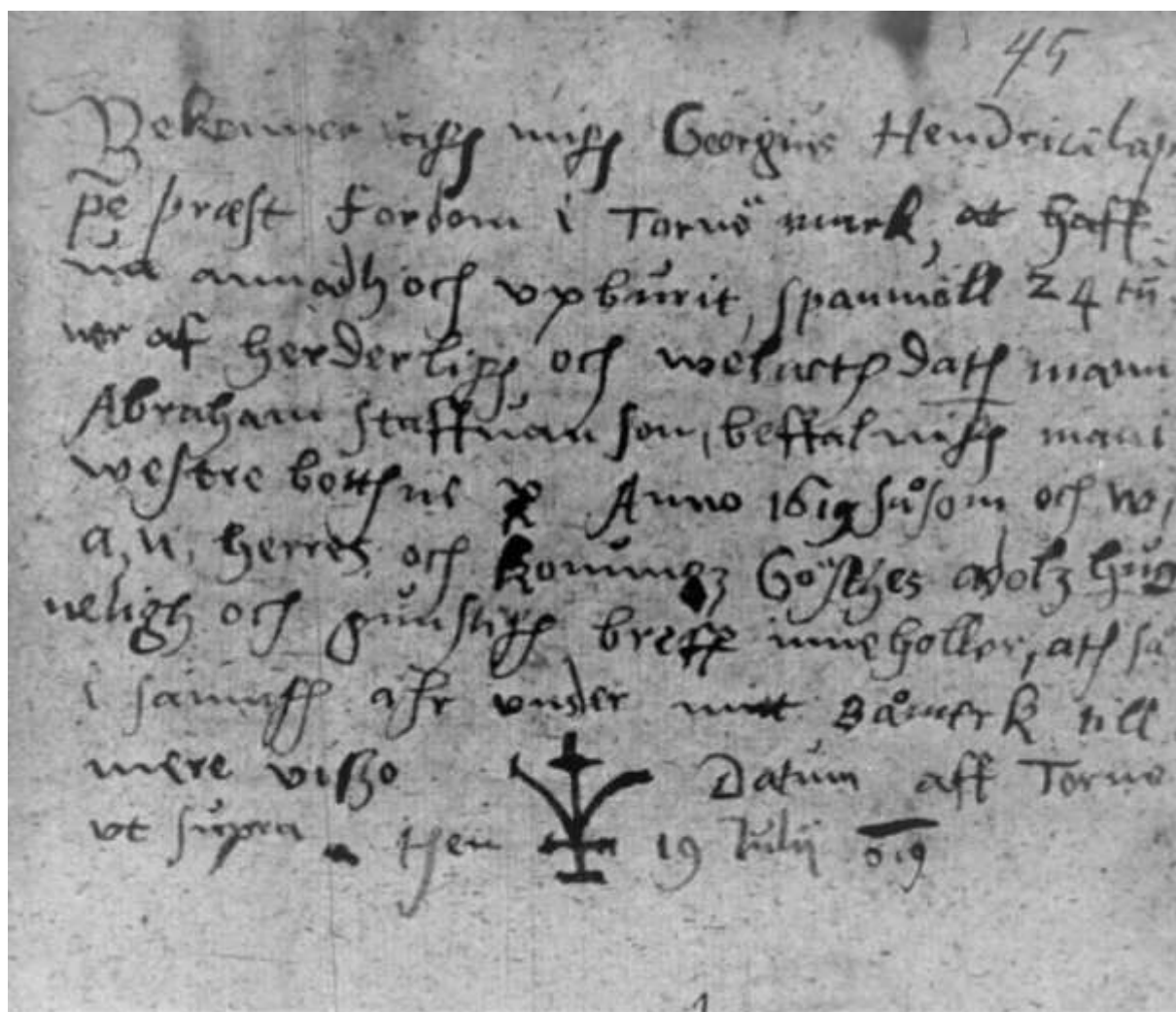
Till Herr Jörans försvar framträdde Peder Pedersson och Rasmus Pedersson från Rounala samt Guttorm Larsson och Anund Påvelsson från Tingevaara som talesmän för lapparna i Torne lappmark. De uppgav att deras själasörjare Herr Jöran, som nu har varit deras lärofader i fyrtio år, *åriligen gudfrukteligen uti sitt ämbete och hela leverne ställt sig som en själasörjare bör och eftersom vi fattige män är med honom välbelåtna, så länge Gud täcktes honom unna livet och hälsan, och ha förmågan göra sin tjänst, begär vi ingen annan i hans ställe eftersom vi har haft med honom umgänge i all kristlig sämja både i lärdom och eljest i lång tid, så haver han och sig tagit åtnöje med den fattigdom vi har haft råd att ge honom, och vill vi honom ytterligare försörja med hus och annat mera där han sig hålla skall.* De uppgav vidare att eftersom Herr Knut inte låter sig nöja med Torne socken och de medel invånarna där ger kan de fattige män som drar i Torne lappmark mycket mindre göra det. De ville därför att Herr Jöran skulle bli hos dem som han förordnats i Kungl. Maj:ts och ärkebiskopen Mäster Olofs brev.

Klagomålen mot Reinholdt Steger ledde till att han av Svea Hovrätt avsattes som lappfogde. Frågan om underhållet för Herr Jöran sköts till lagmanstinget i Norrbotten medan tvisten mellan Herr Jöran och Herr Knut sköts till domkapitlet i Uppsala. Älvsborgs lösen för Niemis 1613 anger att *Herr Jöran lappepräst* skattat 12 mark men 1614-1618 *haver han intet utgjort, är av med lapptjänsten, är utlevad, uttjänt, äger ingenting.* Uppenbarligen kom man dock efter processen i Svea Hovrätt fram till att Herr Jöran skulle kompenseras för uteblivet underhåll då han 1615 i försträckning och rest för 1614-1615 fick 38 tunnor spannmål och 10 daler. Han synes dock ha fått lämna Torne lappmark till Herr Knut och mot sin vilja och blivit förvisad till Kemi lappmark. När skatteuppbörden för Kemi lappmark

⁵ RA, Svea Hovrätt Huvudarkivet EVIa 2aa/1615, vol. 6, akt 4.

redovisas den 3 mars 1616 i Sodankylä undertecknas längden av Georgius Henric *propria manu pastor laponu keminensis* med namn och signet.

Kung Gustav Adolf ger tillkänna i ett brev av den 12 september 1616 att Georgius Henrici är så gammal att han inte längre kan tjänstgöra i lappmarken. Han tilldelas därför ett årligt underhåll av 24 tunnor spannmål under sin återstående livstid. Spannmålsunderhållet till Herr Jöran, som redovisas i avkortningslängderna i länsräkenskaperna, innehåller tidvis hans egna kvittenser. Herr Jöran skriver 1619 en fullständig kvittens – figur 3 - med egen hand och tecknat bomärke. Åren därpå finns enbart hans bomärke under kvittensen. Den sista kvittens som hittats i länsräkenskaperna är från den 7 februari 1624. Kvittensen skriven med driven stil har undertecknats med *Georgius Laurenti* vilket antyder att skribenten, som troligen var den nye kyrkoherden Nicolaus Philippi Falk i Övertorneå, inte känt till Herr Jörans patronymikon. Därefter saknas avkortningslängderna i länsräkenskaperna fram till 1630 och i kommande längder upptas inte längre Herr Jöran vilket torde innebära att han avlidit.

45
Bekommer jag mig Georgius Hendrici
pe prest fordom i Tornö mark, at gaff
na annadh of vrbärit, spannmål 24 tū
nor af herder till of wæltwrt datt man
Abraham staffman son, bestal mig man
wætere bostus Anno 1619 som of w
a, u, herdes of konings, Gøtches adolz Gie
neligh of ginslyff breff inneholder, att sa
i samuff af vnder mit bamerk till
mere visse Datum aff Tornö
at signen. Hen 19 Julij 1619

Figur 3. Herr Jörans kvittens på spannmålsunderhållet 1619.

Herr Jörans efterkommande

Herr Jöran synes ha haft tre söner. Den troligtvis nästälteste sonen Olof - möjligen med förnamn efter morfadern - blir landsknekt vid roteringen 1623 och tjänstgör året därpå i Jacob Picards regemente. Sonen Henrik upptas i Niemis vid roteringen 15 mars 1627 och vid roteringen den 12 februari 1628 upptas han med brodern Josep. Henrik Jöransson, som enligt roteringslängden var född omkring 1597,

står ensam 1630 då brodern Josep Jöransson, som var född omkring 1607, upptas som måg på det blivande Sammuli i Nedre Vojakkala där han blir husbonde 1650.

Trots att Herr Jöran i mantalslängden 1613 tillförts $\frac{1}{4}$ mantal figurerar han inte i jordeböckerna eller tiondelängderna. Han upptas dock i boskapslängden för Niemis 1621 då han uppges äga 1 häst, 5 kor och 4 får men skattar inte för något utsäde vilket antyder att han inte har några åkrar utan nöjer sig med spannmålsunderhållet. När boskapslängden för Niemis åter tecknas 1626 har Herr Jöran försvunnit och sonen Henrik Jöransson tillkommit på det blivande Yrjänheikki om $\frac{1}{6}$ mantal där han har 1 fåle, 3 kor, 1 kviga, 3 får.

Av mantalslängderna framgår att Henrik Jöransson är gift 1642. Han är vid denna tid klockare och tingstolk i lappmarken. Något senare börjar han hjälpa Johannes Torneus med översättningen av kyrkohandlingar till lappska vilket resulterar i den *Lappiska Manualen* som trycks 1648. Året därpå upptas Henrik Jöransson med hustru och en dotter, 1650 med 2 döttrar, 1653 med 3 döttrar och 1655 har också en son tillkommit. Henrik Jöransson utses 1658 till nämndeman och tingstolk i Torne socken. Mantalslängderna är därefter ofullständiga fram till 1674 då Henrik Jöransson upptas med hustru, 3 söner och sonhustru. Henrik Jöransson som var nämndeman och tingstolk till och med 1673 synes ha avlidit 1675 då även en av sönerna gått bort.

Vid häradstinget i Övertorneå den 1-3 mars 1675 förordnades Anders Anundsson i Niemis och Simon i Haapakylä att skifta det arv som *hustru Marieta Jöransdotter i Niemis efter sin svärfader Henrik Jöransson tillfallet är, uppå hennes barns vägnar, vilket sin faderfader överlevt och således närmaste arvingar var och avdras begravningskostnader för hennes man och svärfar, vad som sedan i löst och fast överbliver, därav bekommer hustru Marieta en broders del inräknat hennes egna införingar i hemmanet*. Sonen Erik Henriksson tar därefter över som husbonde. Jordeboken anger 1691 för Yrjänheikki: *änkan lever och njuter räntan av detta hemman efter Kungl Maj:ts brev den 6 maj 1647 för det mannen förtolkat ett lappskt Manual*. Henrik Jöranssons änka har avlidit 1693 då jordeboken anger för Yrjänheikki om $\frac{1}{4}$ mantal: *Kungl. Maj:t och Kronan tillfallit livstidsförläning med 1693 års $\frac{1}{2}$ ränta ifrån bonden Henrik Jöransson och dess änka som de njutit ifrån år 1647*.

Johannes Torneus utnämning till kyrkoherde i Nedertorneå

Johannes Jonæ Bothniensis och *Johannes Martini Wargh Tornensis* inskrevs 1625 som studenter i Uppsala.⁶ Den senare var son till kyrkoherden Martinus Matthiæ Wargius i Nedertorneå. *Johannes Canuti Tornensis*, som var son till kyrkoherden Knut Martini Carelius Wiburgensis, skrevs in 1619.⁷ *Abrahamus Laurentii Tornensis*, som skrevs in 1635, synes ha varit son till borgaren Lars Larsson i Torneå som var son till kyrkoherden i Kemi *Laurentius Henrici*. Johannes Jonæ synes sedan de andra landsmännen från Torne försvunnit från akademien ha börjat skriva sig Johannes J Torneus. Han torde ha avlagt sin grundexamen i slutet på 1620-talet och finansierade fortsatta studier genom att vara informator hos förvaltaren Joachim Opsopæus på Degarö i Norrtälje och kyrkoherden Olaus Roslagius i Rimbo. Sedan han promovrats till Filosofie Magister i Uppsala 1632 åtföljde han greve Bengt Oxenstierna under 7 år på resor i Orienten och förvärvade därigenom kännedom i orientaliska språk.

Sedan kyrkoherden i Nedertorneå Martinus Wargius avlidit i februari 1639 begär prosten Magister Andreas Canuti Gevaliensis i Luleå den 10 mars 1639, att ärkebiskopen skall utse en ny kyrkoherde som är *förfaren både uti det svenska och det finska tungomålet, efter där är en god del svenska borgare i staden, och som med största beskedlighet kan umgås med den finska församlingen som är något barbarisk och orolig*. Landshövdingen Stellan Mörner hade enligt prosten föreslagit kyrkoherden Zacharias Johannis Stachaeus i Kumlinge på Åland, men som ett alternativ nämner prostens kaplanen Andreas Essevius i Torne. Prosten anser dock att det är önskvärt, att en svensk som kan finska vore att föredra *eftersom de finska predikanterna sätter sina förmän mycket till att göra*.

⁶ E. Modin, E. N. Söderberg, Matrikel över i Uppsala studerande norrlänningar 1595-1889, Stockholm 1889.

⁷ Johannes Canuti var 1626 krigspredikant under Norrlands regemente. Länsräkenskaper VB 1626, fol.98

Det är förvånande att prosten, som är gift med en dotter till Könik Persson i Torneå, inte som kandidat till tjänsten i Nedertorneå nämner Johannes Torneus som i januari 1641 blir hans svåger.

Den 28 maj 1639 fick *Batholdus Johannis Hordelius*, kyrkoherden i finska församlingen i Stockholm, *en commendationsskrift* till Clas Flemming [riksråd och överståthållare i Stockholm] *det Hans Högvärdighet ville så hos regeringen begå, att bemälte Dn. Bertollus måtte bliva konfirmerad till Nedertorneå pastorat, som nu vacerar, och icke någon av annat stift där intränger.*⁸ Ärkebiskopen Laurentius Paulinus Gothus som också förordade Bartholdus meddelar den 30 augusti 1639 konsistoriet att riksskattemästaren, Gabriel Oxenstierna *med flit haver anhållit att M. Johannes Torneus måtte förordnas till pastor i Nedertorneå.*⁹ Eftersom han är en skicklig och lärd person som kan både svenska och finska anser sig konsistoriet inte kunna förbigå riksskattemästarens flitiga anhållande. De beslöt därför att Torneus skulle få göra en provpredikan i Bondkyrkan i Uppsala.

I förhoppning om att kunna hämta sin nye kyrkoherde Herr Bertil till Torne seglade hösten 1639 några Torneåbor, troligen på Abraham Larssons skuta med sonen Johan som skeppare, till Stockholm.¹⁰ Väl framme fick de till sin förvåning veta att Johannes Torneus redan skulle ha utsetts till kyrkoherde i Nedertorneå och inte Herr Bertil som ärkebiskopen tidigare utlovat. I ett brev till ärkebiskopen – figur 4 – beklagar de sig och skriver att de inte vill veta av Torneus. Brevet har bitvis följande lydelse¹¹:

Såsom Gud genom döden ifrån oss fordrat haver vår S. kyrkoherde Herr Mårten, och vi förnummit det Ers Högvärdighet (EH) med de värdiga herrar uti konsistoriet om oss uti Torneå, och om vår skäls salighet faderliga omvårdnad haft haver i det att oss, till kyrkoherde förordnat bliva av de höga herrar i Uppsala kapitlet, den hederlige och vällärde Herr Bertil i Stockholm den om vi ej annat visste i vår ankomst till Stockholm utan och han oss nu följaktig skulle vara uti hemfärd: Men vi befinner här annorledes saken vara framställt så att M. Johannes Torneus haver sig tagit före att begära bliva vår kyrkoherde, haver och sänt hit en skrift ifrån Uppsala att vilka av Torneå boende här var nu tillstådes skulle av Ers Höghet honom begära till sin kyrkoherde, varuppå vi detta svar giver. Vi som här är tillstådes vill inte veta av M. Johan, utan begära att vi den EH oss en gång deputerat haver måtte behållas till vår kyrkoherde ty vi veta att Torneå församlig såväl staden som socknen är med Herr Bertil väl tillfreds. Detta vi nu närvarande med våra händer namn och bomärken stadfästa, ärom och hos EH uti all ödmjukhet anmodade att vi denna vår begäran oss till fullo njuta måtte och härmed EH till all önskelig välmåga under Guds nådiga beskydd troligen befalla.

*Actum Stockholm den 18 oktober Anno 1639
Ers Högvärdighets ödmjuka tjänare boende Torneå*

Peder Jönsson, Hans Eskilsson, Johan Abrahamsson (manu propria), Sven Olsson, Johan Nilsson, Clemet Larsson, Clemet Matsson, Nils Olofsson

Genom Gabriel Oxenstiernas lobbying verksamhet, och Torneus oblyga påstående att alla Tornebor skulle stötta honom om de vore på plats, slöt flera i konsistoriet upp bakom honom. När domkapitlet sammanträdde den 19 oktober 1639 förordade dock ärkebiskopen fortfarande Dn. Bartholdus, som han ansåg vara närmare till tjänsten, men de andra i konsistoriet pekade på att Torneus skulle ha begärts av församlingen, kunde det finska språket och att hade dessutom hade riksskattemästaren Gabriel Oxenstierna på sin sida. Den 13 november upplästes vid konsistoriemötet det brev Torneborna skrivit ifrån Stockholm med begäran att Herr Bertil skulle utses till deras kyrkoherde och inte Torneus. Mäster Aulenus uppgav då, efter underlagmannen Jacob Grubbs berättelse, att församlingen var rätt nöjd med Torneus. Vidare var de som motsatt sig utnämningen inte fullmäktiggjorda av socknen varför konsistoriet inte uppfattade deras begäran som en skrift från församlingen utan endast från dem personligen. Johannes Torneus fick därför den 27 januari 1640 kollation på tjänsten.

⁸ Bertil Johansson Hordel blev 1629 kaplan i Trosa och var kyrkoherde på Åland innan han 1633 blev kyrkoherde i den finska församlingen.

⁹ Riksskattemästaren Gabriel Oxenstierna var bror till Torneus mentor *Resare Bengt* – Bengt Oxenstierna.

¹⁰ Undertecknarna var Torneå borna Per Jönsson Fordell, Hans Eskilsson (från Esko i Kiviranta), Johan Abrahamsson, Sven Olsson, Clemet Matsson Kopparslagare, Clemet Larsson, Johan Nilsson (styrman på Torneskutor) och Nils Olofsson (från Wallo i Raumo).

¹¹ Domkapitlets i Härnösand arkiv Serie E III: Manualhandlingar 1603-1644.

Direkt vid sitt tillträde som kyrkoherde i Nedertorneå kom Torneus i bråk med stadsprästen i Torneå Andreas Essevius om vem av dem som skulle ha ansvar för gudstjänsterna i Torne lappmark. Domkapitlet i Uppsala hade olyckligtvis gett båda förordnandet att vårda om gudstjänsten i lappmarken. Det var troligen inte bara spridandet av Guds ord, eller 12 tunnor i spannmålsunderhåll, som var orsaken till stridigheten. Det var nog snarare de stora byskänkerna och handeln med lapparna man ville åt. En bitter strid pågick under två år. Essevius hade på sin sida landshövdingen Stellan Mörner men fick också stöd av rikskanslern Per Brahe som i hela regeringens närvaro hösten 1640 sagt att om Torneus inte ville avstå från lappmarken skulle Mörner *taga dom på honom och låta slå huvudet av honom*. Senare ogillade dock regeringen uttalandet och efter att Gabriel Oxenstierna, som stod drottningen nära, i november 1641 anklagat Mörner och gett Torneus sitt fulla stöd avblåstes tvisten och Essevius lämnade församlingen.¹² Torneus hade nu fått Torne lappmark under sitt pastorat och snart såg han till att han också blev herre över Kemi lappmark.

Uppenbarligen hade Johan Abrahamssons skrift retat den Niemisbördige kyrkoherden vars stallbröder sedan början av 1600-talet försökt förbjuda Abraham Larssons pata i Pitkäniemi på Björkön som ansågs försämra laxfisket i älven. Omedelbart vid ankomsten till socken gjorde Torneus anspråk på patan som han hävdade låg på Kyrkobordets mark. Vid häradstinget den 23 juli 1640 avslogs Torneus anspråk med hänvisning till att Abraham Larsson i Haparanda med brodern Lars fått Gustav II Adolfs brev på patan redan 1616. Torneus sökte därefter stöd från riksskattemästaren Gabriel Oxenstierna som den 23 oktober 1640 uppmanade landshövdingen Stellan Mörner att bistå Torneus. Mörner befallde därför fogden och underlagmannen att hålla en laglig rannsaking så att saken skulle vinna ett ändligt beslut. Den 19 mars 1641 togs ärendet åter upp vid tinget i Torne men inte heller nu kom man till något beslut. En långvarig rättstvist fortsatte därefter i häradsrätten, lagmansrätten och Svea Hovrätt innan Torneus till slut efter uppvaktning av Kungl. Maj:t fick den i ärendet illa informerade drottning Kristina att den 14 maj 1647 besluta att patan fortsättningsvis skulle brukas enskilt av Torneus. Möjligen hade Johan Abrahamsson med brodern och grosshandlaren Lars Abrahamsson i Stockholm, som torde ha medverkat i skrivelsen, förstått att Torneus med större kraft än tidigare kyrkoherdar skulle kunna strida för att överföra det lönsamma fisket i Pitkäniemi till kyrkobordet.

Johannes Torneus anknytning till Niemis

Under de första åren som predikant i lappmarken uppger sig Torneus ha förmanat lapparna, att låta sina barn lära sig finska, så att man kan informera dem bättre. Om de inte lärde sig finska hotande han med att de skulle föras till Silverbruket i Silbojokk. Undervisningen i finska blev uppenbarligen inte någon framgång eftersom Torneus snart med hjälp av Henrik Jöransson i Niemis började att till lapska översätta en handbok för kyrkobruk. Verket trycktes 1648 och Torneus fick som erkänsla för arbetet årligen skatten från 4 hemman om sammanlagt 2 mantal medan Henrik Jöransson - sonen till Georgius Henrici - fick skattefrihet för sitt hemman Yrjänheikki om ¼ mantal i Niemis.

Torneus omtalar i sin berättelse om lappmarkerna att han i Rounala kapell begravt en gammal *lapppräst* vid namn Dn. Georgius, som på sin sotsäng hade begärt att bli begravd bland sina lappar.¹³ Med tanke på att Georgius Henrici redan 1615 var gammal torde begravningen antingen ha skett innan Torneus tillträdde som kyrkoherde i Nedertorneå, möjligen vid något besök han gjort på hemorten, eller genom att stoftet senare flyttats till Rounala. På kyrkogården där har man hittat ett flertal kroppar begravda i ackjor. Det är oklart om Georgius Henrici var av lapskt ursprung som anges i Scheffreus verk över Lappland. I så fall hade han kanske i likhet med kyrkoherden Gerhard Jonæ i Skellefteå, som var av lapska föräldrar, uppfostrats hos prästen Andreas Nicolai i Pite tillsammans med dennes söner. Herr Andreas, som var son till birkarlen Nils Olofsson i Pite och var kaplan hos kung Gustav 1555, utsågs 1560 till kyrkoherde i Torne och blev 1565 kyrkoherde i Pite. Sonen Nicolaus Andræ var liksom fadern kunnig i lapska. Anförvanten lappfogden Olof Nilsson i Pite benämns i en handling *Oleff Nielssn Curcki* vilket antyder att familjen kan ha haft finskt påbrå. Andreas Nicolais stora

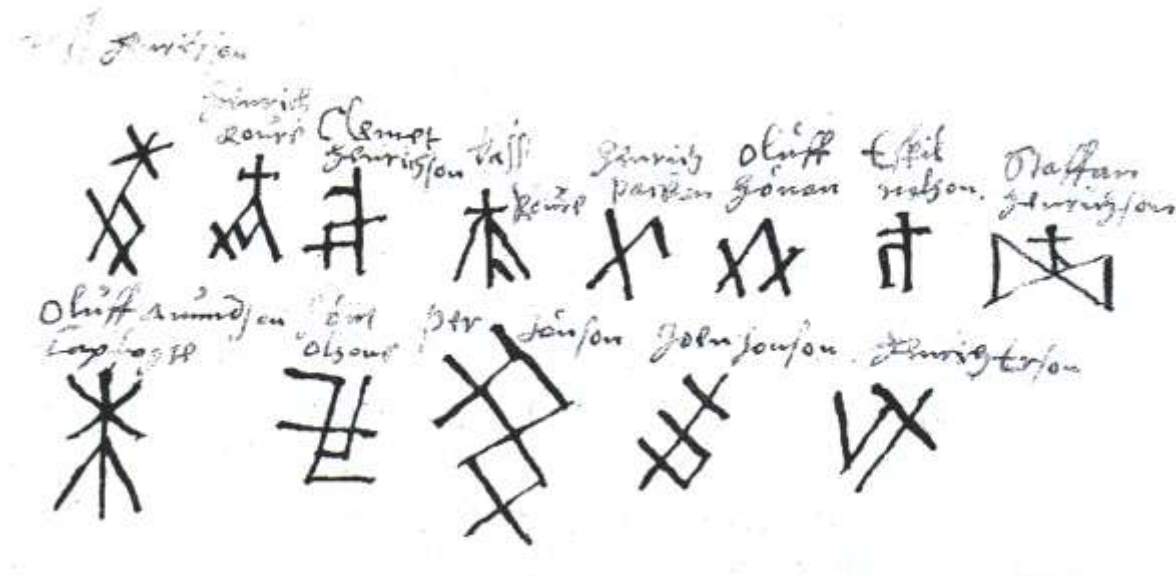
¹² I. Fellman, Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och lapparna, II, Helsingfors 1910.

¹³ J. Schefferus, Lappland, Översättning från latin av Henrik Sundin, Uppsala, 1956, s. 125.

kännedom om Torne och Kemi lappmarker framgår av att han med Escillus Andreæ i Torne och Laurentius Henrici i Kemi engagerades vid gränsdragningen mot Norge och Ryssland på 1590-talet.

Vid inventering i Hietaniemi kyrka, i samband med superintendenten Petrus Steuchius visitation den 21 december 1654, upptas en finsk bibel i folioformat som Johannes Torneus 1649 testamenterat efter sin salig fader och moder till kyrkan.¹⁴ Detta antyder att hans rötter borde sökas i Hietaniemi församling. Trots att Torneus under mer än 40 år var präst i socknen är det dock endast den franske dramatikern Jean François Regnard som omnämnt en släkting till honom.¹⁵ Regnard, som besökte Sverige sommaren 1681, rekommenderades vid audiens hos Karl XI att besöka Lappland. Regnard med vännerna Nicolas de Corberon och Cousteaux de Fercourt avreste den 23 juli 1681 från Stockholm till Torneå dit de kom fyra dagar senare och räknade med att träffa Johannes Torneus som i sin ungdom besökt Frankrike. Torneus hade dock avlidit tre dagar innan fransmannens ankomst.

Fransmännen fortsatte sin resa mot lappmarken och besökte Kengis bruk där de träffade en gammal landsman – troligen någon av vallonerna Servais (Sirviö) eller Pepin (Pipping) - som på staplande franska konverserade med dem. Resan fortsatte till kyrkan i Jukkasjärvi och Torneträsk innan de vände söderut. Vid återkomsten till Torneå deltog de vid Torneus begravning som Regnard beskriver som en mycket dråplig tillställning där alkoholen flödar under flera dagar. På begravningen var också Torneus bror, en bonde, som av Regnard beskrivs som en liten gamling, kal på främre delen av huvudet och med ett tjockt skägg. Oavsett hur livlig fantasi en målare skulle ha haft kunde han enligt Regnard inte ha hittat en mer representativ figur för att beskriva Sankte Per. Torneus bror var enligt Regnard draperad i en grön fotsid dräkt med gult foder, utan något snitt, mest liknande ett draperi hopdraget med ett bälte. Möjligen var det bonden Nils Jönsson Juvani från Niemis.

Figur 5. Bomärken för de förnämsta männen i Torne socken år 1607.

Johannes Torneus patronymikon *Jonæ* (genitiv av Jon eller Jonas) indikerar att faderns förnamn var Jon eller Joen. Den ende i Hietaniemi socken som uppfyller kriteriet är birkarlen Jon Jönsson i Niemis vars rötter kan följas tillbaka till birkarlen *Länge nils i nimesill* som 1539 var husbonde på det blivande Kumppani och Juvani söder om Armasjoki mynning. Sonen Joen Nilsson redovisar hemmanet 1558-1584 varefter hans son Henrik uppförs i längderna 1585-1593. Den yngre brodern Jon Joensson (skrivs omväxlande i längderna Jon, Joen och Johan Joensson eller Jönsson) tar därefter över och redovisar hemmanet till och med 1644. Han upptas i birkarlalängden 1596-1620 och är nämndeman samt kyrkans sexman. När kyrkoherden Knut Carelius i Nedertorneå 1606 anklagas för olaga handel får han uppbackning av sockenborna som i en skrivelse den 5 maj 1607 - figur 5 - lämnar sitt vittnesbörd om hur Herr Knut ställt sig både i lärdom och leverne som en trogen Guds ords

¹⁴ Huvudräkenskaper för Övertorneå kyrka (1646-1718)

¹⁵ J.F. Regnard, Voyage de Laponie, Paris 1875, s. 134-144

tjänare.¹⁶ Skrivelsen bekräftades med socknens förnämsta mäns underskrifter varibland *Joen Jonson* i Niemis ingår. Herr Knut antyder dock den 27 juni 1615 vid Landstinget i Torne att birkarlen *Jon Joenson* inte var lojal med honom vilket kanske berodde på behandlingen av Niemsibon Herr Jöran.

Boskapslängden för Niemis 1621 visar att *Jon Jönsson* på sin gård om $\frac{5}{8}$ mantal skattar för 1 häst, 1 oxe, 9 kor, 7 får och 1 svin. I flera längder står Herr Jöran i direkt anslutning till honom vilket antyder att deras gårdar varit näraliggande varför kanske Herr Jöran var den som förde Johannes Torneus in på den akademiska banan. I roteringslängden 1628 uppges *Johan Joensson* i Niemis vara gammal. Roteringslängden 1637 upptar *sonen Nils Jönsson* för hemmanet och *Johan Jönsson* uppges vara 80 år. Mantalslängden 1642 upptar *Johan Jönsson* med son, dotter, sonhustru och legopiga varefter från 1644 sonen Nils Jönsson med hustru, dotter och legopiga redovisar hemmanet. Han står kvar som husbonde till och med 1682. Mycket talar för att Joen Jönsson i Niemis kan ha varit Johannes Torneus far och att den Sankte Per liknande brodern torde ha varit Nils Jönsson i Niemis.

Johannes Torneus familj

Torneus synes ha varit gift innan han kom till Torneå då han enligt Åbo Akademis matrikel med hustrun Anna Andersdotter hade sonen Erik som var elev vid trivialskolan i Härnösand 1654-1657 innan han blev student i Åbo 1658 under namnet *Ericus Johannis Ostrobotniensis*. Han antas ha avlidit 1671. Andreas Essevius anger i en skrivelse till domkapitlet i Uppsala den 4 januari 1641 att hans resa upp till lappmarken försenats då Torneus *går här och förbidar sitt bröllop*. Torneus nya hustru Margareta var dotter till den förre borgmästaren i Torneå Könik Persson. I det nya giftet fick han fem kända barn. Johan studerade i Härnösand 1659 och är troligen identisk med den Johannes Torneus som 1660 börjar i Uppsala och 1665 blir inskriven vid riddarhuskansliet som "Subcenturion" vid gardet. Abraham som var student i Uppsala 1660 begav sig 1666 till Stockholm för att under Stjerhjelms ledning studera arkeologi. Han fick efter en längre utlandsresa anställning hos Bengt Gabrielsson Oxenstierna i vilkens tjänst han avled i Stockholm 1672. Kenicius, som var student i Uppsala 1660, synes 1666 ha företagit en resa till Amsterdam varifrån han begav sig till Ostindien. Nils som var student i Uppsala 1676 var skolmästare i Torneå 1681, utnämndes till kaplan i Torneå 1683, och avled där 1690. Margareta gifte sig med kyrkoherde Henrik Tornström i Torneå och efter dennes död med major Niklas Girström. Brita gifte sig med prosten Olaus Graan i Piteå. Med tredje hustrun Margareta Andersdotter Burman fick Torneus sonen Jonas som var student i Uppsala 1693 och blev kaplan i Nedertorneå 1697 där han dog 1715. Dottern Anna gifte sig med tullnären Erik Burman i Piteå.

¹⁶ RA, Acta Ecclesiastica, Nr. 11, Torneå-Övertorneå.